

“ҚУТАДҒУ БИЛИГ” АСАРИДА ТИЛ ВА СЎЗ ОДОБИ МАСАЛАЛАРИ

Абдуллаева Насиба Бўроновна

ЎзМУ, Фалсафа ва маънавият асослари кафедраси

профессор в.б.,ф.ф.д

АННОТАЦИЯ

Мақолада XI-XII-асрларда яшаган аллома Юсуф Хос Ҳожибнинг фалсафий-дидактик асари "Қутадғу билиг" ("Саодатга элтувчи билим") асарида сўз, тил одоби ва ахлоқий қараишлари таҳлил этилган. Туркий ёзма адабиётнинг илк йирик обидаси, туркий халқлар дидактик фалсафасининг ўзига хос кўриниши бўлган "Қутадғу билиг" асари ўз даврининг илғор ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий масалалари, туркий халқлар тарихи, маданияти, илм-фани, урф-одат ва анъаналари, турмуш тарзи, қадриятлари хусусида батафсил маълумот беради.

Поэтик усулда ёзилган ушбу асар мавзулари зоят кенг қамровли, мазмундор бўлиб айниқса инсон, унинг ижтимоий моҳияти, тафаккури, ахлоқига оид масалалар образли, бадиий юксак мисралар, шеърий ҳикматлар ва мақоллар орқали баён этилган.

Мутафаккирнинг асаридаги рамзлар, тимсоллар орқали инсон ва имон-этиқод, инсон ва жамият, инсон ва бурч каби масалалари сўз ва тил одоби билан алоқадорликда таҳлил этилган ва замонавий аҳамияти кўрсатилган.

Калит сўзлар: билим, инсон, жамият, ахлоқ, одоб, тил, муомала, маърифат, бурч

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется философско-дидактический труд ученого Юсуф Балас агуни жившего в XI-XII веках, «Қутадғу Билиг» («Благодатное знание») и содержащиеся в нем нравственные и духовные воззрения. Первый крупный памятник тюркской письменной литературы, произведение "Қутадғу билиг", являющееся своеобразным проявлением дидактической философии тюркских народов, содержит подробную информацию по передовым общественно-политическим, духовно-нравственным вопросам своего времени истории, культуры, науки, традициям и устоям тюркских народов, образ жизни, ценности. Темы этого произведения очень всеобъемлющи и вопросы человека в частности, его социальной сущности, мышления, морали описаны через художественные образы, поэтические пословицы и поговорки. Современное значение взглядов мыслителя на речь и языковой этикет проявляется через

символы, приметы и условные обозначения и освещение таких вопросов, как человек и вера, человек и общество, человек и долг.

Ключевые слова: знание, человек, общество, мораль, порядочность, язык, просвещение, долг

ABSTRACT

The article analyzes the philosophical and didactic work of the scientist Yusuf Khasanovich Hadjib Balasaguni, who lived in the XI-XIII centuries, "Kutadgu Bilig" ("Blessed knowledge") and the moral and spiritual views contained therein. The first major monument of Turkic written literature, the work "Kutadgu bilig", which is a kind of manifestation of the didactic philosophy of the Turkic peoples, contains detailed information on the advanced socio-political, spiritual and moral issues of its time, history, culture, science, traditions and foundations of the Turkic peoples, lifestyle, values. The themes of this work are very comprehensive and the issues of man in particular, his social essence, thinking, morality are described through artistic images, poetic proverbs and sayings. The modern meaning of the thinker's views on speech and language etiquette is manifested through symbols, signs and symbols and coverage of such issues as man and faith, man and society, man and duty.

Keywords. knowledge, human, society, morality, decency, language, enlightenment, decency

КИРИШ

Аждодларимиз қолдирган маданий меросда барча даврлар учун керак бўладиган илғор фикрлар борки, булар бугунги тараққиёт учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди. Мутафаккирларимизнинг мероси инсоннинг яшашдан мақсади, жамиятда тутган ўрни, тарбияси, ҳаёти ҳақидаги пурмаъно фикрлари юксак тафаккур маҳсулидир. Улар халқимизнинг маънавий дунёсини янада бойитишда, шахсни камол топтиришда ёрдам бериб келмоқда. Шу нуқтаи назардан Юсуф Хос Хожиб асарларини тадқиқ этиш долзарб масалалардан саналади.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асарида сўз ва тил одоби ҳақидаги қарашларни таҳлил қилиш;

“Қутадғу билиг” асарида сўз ва тил одобининг ахлоқ билан ўзаро боғлиқлигини очиқ бериш;

“Кутудағу билиг”даги асар қахрамонларнинг ақлий заковатида, фикрлаш тарзида, суҳбатдошига бўлган ўзига хос ижтимоий-маънавий муносабатини таҳлил қилиш;

“Кутадғу билиг” асарининг замонавий аҳамиятини асослашдан иборат.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти. Шарқ пандномаларининг фалсафий-ахлоқий жиҳатлари масалалари бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар учун назарий-методологик манба сифатида фойдаланиш мумкин.

Методлар. Юсуф Хос Хожиб меросининг сўз ва тил одоби, муомала маданияти, ахлоқий маданиятга таъсири масалаларини ўрганишда герменевтик таҳлил, тарихийлик ва мантикийлик, анализ ва синтез, умумлаштириш, таққослаш каби мантикий усуллардан фойдаланилган.

Илмий муаммони қўйилиш. Юсуф Хос Хожиб меросини ўрганиш бўйича ғарб ва шарқ олимлари томонидан бир қанча йўналишларда кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, Г.Вамбери, М.Купрулизода, В.В.Радлов, С.Е.Малов, Н.Н.Юдахин, А.Самойлович, П.М.Мелиоранский, В.В.Бартольд, Н.А.Баскаков, Е.С.Бертельс, А.Фитрат, А.Саъдий, А.Н.Кононов, А.А.Валитова, И.В.Стеблева, Н.М.Маллаев, А.П.Қаюмов, Ғ.А.Абдурахмонов, Қ.Каримов, Қ.Содиқов, томонидан мутафаккир асарлари тарихий, ижтимоий-гуманитар, лингвистик, умумфилологик, матншунослик, шеършунослик, этнографик, педагогик жиҳатдан таҳлил қилинган.¹

Фитрат асар ҳақида «Кутадғу билиг» санъатли бир шеър мажмуаси эмас, манзум бир ахлоқий, идорий китобдир. Бунда инсон сифатларидан адолат, давлат, ақл, қаноатни мажоз йўли билан тўрт киши этиб кўрсатиладир. Булардан адолат ҳокон бўлуб, оти «Қунтуғди»; давлат унинг вазири бўлуб, оти «Ойтўлди»; ақл вазирнинг ўғли бўлиб, оти «Уғдулмиш»; қаноат вазирнинг қариндоши бўлиб, оти «Узғурмиш»дир дейди “²

¹ Бартольд В.В. Богра-хан, упомянуты в «Кутадгу билиг». Соч., т. У. М., Наука, 1968, с. 420. Валитова А.А. К вопросу о фольклорных мотивах в поэме «Кутадгу билиг». Сов. Восток. М.: 1958, № 5, с. 88-102; Радлов В.В. Кутадгу билиг. Факсимила уйгурской рукописи императорской и королевской придворной библиотеки в Вене. СПб., 1990, - 220 с.; Из Сибири. Страницы1 дневника. - М.: Наука, 1989, -749 с. Фитрат. Кутадгу билнг. - Абдурауф Фитрат Танланган асарлар. 11 жилд. Илмий асарлар. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. - Т.: Маънавият, 2000, 11-17-бетлар; .Стеблева И. В. Поэтика "Кутадгу билиг".- СТ, 1970, №4, с. 94-100. Каримов Қ Илк бадий дoston. - Т.. Фак, 1976. Содиқов З. “Кутадгу билиг” таржималарининг қиёсий- типологик таҳлили. - Т.: Фан, 2007. - 171 б

² Фитрат. Кутадгу билнг. - Абдурауф Фитрат Танланган асарлар. 11 жилд. Илмий асарлар. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. - Т.: Маънавият, 2000, 11-17-бетлар;

Филолог олим Боқижон Тўхлиев “Қутадғу билиг”даги фикр-мулоҳазаларнинг бошқа бирорта ижодкорга ўхшамаган бадий ифодаси, айниқса, соф туркона сўзларнинг жаранги, улар замиридаги юксак инсоний туйғулар³ ни таъкидлаб ўтади.

Шунингдек, замонавий тадқиқотчи олимлардан Ж.Т. Амребаева Юсуф Хос Ҳожиб фалсафасининг рационал ва амалий жиҳатлари, дунёқарашига Марказий Осиё мутафаккирларининг таъсири масалаларини, А.К. Ахметовалар “Қутадғу билиг” асарнинг қадриятлилиги жиҳатлари, маърифий-педагогик аҳамияти хусусида тадқиқотлар олиб боришган.⁴

И.Фомин “Қутадғу билиг”нинг бир канча шарқ халқлари маънавий ютуқларини ўзида бирлаштирганини ундаги бадий анъаналар орқали кўриш мумкинлигини айтиб ўтади.⁵ Туркий халқлар ўзаро маданий ва диний ҳамкорлигини янги босқичга кўтаришда Юсуф Хос Ҳожиб асарининг аҳамияти Д.А.Брусиловский томонидан таъкидланади.⁶ Аммо мутафаккир меросининг фалсафий дидактик, маънавий-ахлоқий жиҳатлари етарлича таҳлил этилмаган. Ушбу мақолада аллома меросидаги маънавий-ахлоқий масалалар, жумладан сўз одоби, муомала одобининг айрим қирраларига эътибор қаратилади.

Асосий қисм. Мусулмон шарқи минтақаси тафаккурида ахлоқнинг моҳиятини тушунтирувчи ва ахлоқийликни тарғиб этувчи пандномалар кенг тарқалган бўлиб, одоб, ахлоқий меъёрларни қизиқарли ҳикоятлар ва ривоятлар орқали баён этилиши билан ўзига хосдир. X-XI аср маънавий ҳаётида панднома — насихатнома руҳида асар ёзиш анъанаси пайдо бўлган эди. «Қутадғу билиг» ҳам шундай фалсафий, дидактик руҳдаги асардир. «Қутадғу билиг» сўз санъатининг нодир намунаси бўлиб, унда ўз даврининг илғор ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий масалалари бадий талқин қилинган, туркий халқлар тарихи, маданияти, илм-фани, урф-одат ва анъаналари, турмуш тарзи, қадриятлари хусусида батафсил маълумот берилган. Қорахонийлар салтанатида вазирлик лавозимини эгаллаган Буюк шоир ва мутафаккир Юсуф Хос Ҳожибнинг ушбу асари эзгу инсоний фазилатларни тараннум этувчи машҳур пандномалардан бўлиб, бугун ҳам замонавий аҳамиятини йўқотмаган. 130000 мисрани ўз ичига

³ Боқижон Тўхлиев. Юсуф Хос Ҳожиб ва туркий халқлар фолькори. Баёз” нашриёти. Тошкент – 2013.Б.5

⁴ Амребаева, Ж.Т. Мир ценностей в «Кутадгу билиг» («Благодатное знание») Юсуфа Бала-сагуни дисс. на соискание степени канд. философских наук. – Алматы:[б.и.], 2001 Ахметова А.К. Педагогические взгляды Юсуфа Хас Хаджиба Баласагунского (по поэме "Кутадгу билиг"): Автореф.. канд. пед. наук. - Т, 1990. - 17

⁵ И.Фомин. Поэтическая картина мира Юсуф Баласагуни. <https://cyberleninka.ru/article/n/poeticheskaya-kartina-mira-yusufa-balasaguni-k-950-letiyu-poemy-kutadgu-bilig/viewer>

⁶ Д.А.Брусиловский. Юсуф Баласагунский как качественно новый этап межкультурного и межрелигиозного сотрудничества в тюркоязычном мире.Международный научный журнал. Символ науки. 2016 №3 С.92-95

олган ушбу шеърий асар туркий халқларнинг ахлоқий қомуси дейиш мумкин. Асар милодий 1069-1007 йилларда ёзилган. «Қутадғу билиг» (Саодатга элтувчи билим) инсонни комилликка ундовчи насихатномадир. Асарда рамзлар, тимсоллар орқали инсон ва имон-эътиқод, инсон ва жамият, инсон ва бурч каби масалалар ғоят содда ва гўзал шеърий услубда баён этилган Асар номидан ҳам англаш мумкинки, инсон шу фазилатларга эга бўлса, панд насихатлар, йўл-йўриқларга амал қилса бахт-саодатга эришади.

Шеърий усулда ёзилган “Қутадғу билиг” асари мавзулари ғоят кенг қамровли, мазмундор бўлиб айниқса инсон, унинг ижтимоий моҳияти, тафаккури, ахлоқига оид масалаларнинг моҳияти образли, бадиий юксак мисралар, шеърий ҳикматлар ва мақолларда орқали баён этилган.

Асардаги тўрт қаҳрамон Кунтуғди-адолат, Ойтўлди- бахт ва давлат, Ўғдулмиш-ақл, Ўзғурмиш- қаноат тимсолидир. Ана шу тимсоллар орқали аллома ўз фалсафий қарашларини баён этади.

Мутафаккир асарида икки муҳим жиҳат кўзга ташланади. Бири ахлоқ у жамиятдаги мувозанат ва осойишталикнинг асосий сифатида изоҳланади. Айниқса сўз одоби, муомала одоби масалаларига катта эътибор қаратилади. Иккинчидан билим, инсоннинг қадрли унинг билими ва тафаккури, ақл-идроқи билан эканлигини таъкидланади. Ақлга таяниш, билимга чорлаш, ижтимоий адолат, марғуб ахлоқни ақл, заковат кучи билан ўрнатишга ишонч ташкил қилади. Биз мутафаккирнинг муомала, сўз, тил одобига оид қарашларига эътибор қаратамиз.

Ушбу асарда тилнинг фазилат ва манфаатлари, инсон ҳаётида тутган ўрни, сўз одоби масалаларига жуда катта ўрин берилган. Ўринли гапириш, қисқа ва мазмундор сўзлаш, эзмалик, лақмаликни, тилёғмаликни қоралаш, кексалар, устозлар олдида нутқ одобини сақлаш, тўғри рост ва дангал гапириш, ҳақида гап боради. Албатта миллий сезги ва миллий руҳнинг шаклланишида тили ҳал қилувчи аҳамиятга эгаллиги, тил фикр ифодалаш, дунёни билиш, билим, тажрибаларни тўплаш, сақлаш ва кейинги авлодларга етказиш воситаси.

Юсуф Ҳос Ҳожиб уқув ва билимнинг таржимони тил, кишига яхшилик, эзгулик, қут-иззат, обрў-эътибор тил орқали келишини таъкидлайди. Тилни нотўғри қўллаш эса уни кўпчилик олида изза қилади, ўз бошига бало келтиради. Асарда тил фазилати, фойда зарарлари ҳақида алоҳида боб ажратилган, шунингдек, кўплаб бобларда баён қилинган. Бу ҳақида мутафаккир шундай дейди.

Тил арслон мисоли ётар қафасда

Бехабар бошини у ер нафасда
Тилидан тутилган не деяр, эшит
Амал қил бу сўзга, ўзингга иш эт
Бало келтиради бошга бу тилим
Сўзингни тийиб юр, бошинг ёрмасин
Тилингни тийиб тур тишинг синмасин.⁷

Мутафаккир тил, ақл, фаросатни ўз вақтида ва ўз ўрнида ишлатиш лозимлигини уқтиради. Унинг фикрича инсонга бахт саодат келтирувчи ҳам, уни бахтсиз қилувчи ҳам тилдир. Сўзнинг таъсири, унинг ижтимоий аҳамиятига ҳам катта эътибор бериши керак. Инсонийлик у сўзлаган матннинг нечоғли аҳамиятга эга эканлиги билан белгиланади. Ўзига эсонлик тилаган ҳар бир одам ўйламасдан гапирмайди, билиб сўзлаган сўз донолик белгиси эканлигини таъкидлайди. Оз ва маъноли сўзлаш, сўзларга кўпроқ маъно сингдириш лозим. Бу ҳақида Юсуф Хос Хожиб “тилингни авайла омондир бошинг, сўзингни авайла узаяр ёшинг” деб таъкидлайди.

Асарда инсондан қоладигани эзгу сўз, у тиллардан-тилларга, диллардан-дилларга кўчиб юради. Инсон оламдан ўтар лекин унинг сўзи мангу деб таъкидланади. Инсон икки нарса туфайли қарилик нималигини билмайди, уларнинг бири хуш қилиқ, бошқаси эзгу сўз. Туғилган одамдан қоладиган мерос унинг эзгу сўзи, унга амал қилган инсон эса фойда ва наф олади.

Аллома муомала одоби ҳақида тўхталар экан дағал сўз кишига офат келтиради, ҳасадли сўз кишининг рангини сомонга айлантиради.

Яшил кўкдан инди бу бўз ерга сўз,
Сўз билан инсонда ёруғ бўлди кўз.

Маъноли ва бежирими гапириш, сўзнинг орқа-ўнгини, муносиб ўрнини фарқлай билиш, нутқий фаҳм-фаросат, нозик нутқ одоби каби фазилатлар Туронда инсон умумий ахлоқининг, маънавий расолигининг таянч устунларидан саналган. Тил одобининг муҳим жиҳатларидан бири катталардан олдин сўз бошлаш, сўрамасдан олдина жавоб бериш инсоний одатларга зидлиги айтилади. Тил туфайли инсон бошига бало орттириш мумкинлиги аллома томонидан таъкидланади. Тилингга маҳкам бўл, бўлар-бўлмас гапларни гапириш инсон бошига бало келтиради. Керак сўзни айтиш лозим, чунки кўпгина фойдали сўзлар пинҳон қолса у бефойда бўлиб қолади. Аллома тирик киши сўзламасдан юра олмайди, билимли сўзласа суҳбат гулига айланар, билимсиз эса ўз бошига етиши мумкин дейди аллома.

⁷ Юсуф Хос Хожиб. Қутадуғ билиг. Тошкент. 1971 ФАН нашриёти. 1990, 87 бет

Юсуф Хос Хожибнинг билимга оид қарашларида тилни билим белгиси сифатида келтиради, киши ўнта сўзни ўйлаб, биттасини айтмоғи керак. Ноўрин айтилган киши кўнглини хуфтон қилади, орўсини кетқазади. Сўзни донодан эшитиб, нодонларга қўллаш лозим, шундагина у фойдали бўлади дейди.

Юсуф Хос Хожиб Ойтўлди тимсолида камтар, доно, ростсўзли инсонни келтиради. Ойтўлди ўғли Ўгдўлмишга тил одоби хусусида қатор насиҳатлар қилади. “Кимки фароғатли кунни истаси, у феъл-атворини созлаши, тўғрилиқ ва ростликни танлаши лозим. Кўпчиликка бош бўлган кишининг йўли адолат, феъли равон, қилмиши эзгулик бўлмоғи, ёмонлардан узоқ турмоғи шарт”⁸

“Қутадғу билиг”да шоирлар хусусида алоҳида таъкидлаб ўтилган. Сўзнинг турфа маъноларидан фойдаланиш ва муомалага киритишда шоирларнинг роли муҳим. Шеър нафақат китобхон ҳиссиётларига таъсир қилади, балки унинг дунёқараши ва тил бойлигини шакллантиришда ҳам муҳим. Асарда шоирлар сўз терувчилар дейилади.

Энди шоир қолди, у сўз терувчи,

Тилда олқиш ёки сўкиш берувчи.

Қиличдан ўткирроқ буларнинг тили.⁹

Шоирни сўзини тинглаб қулоғингга ол, севимли кишининг юзи белгили, тил очса маъноси сўзи белгили дейди аллома.

Асарда нафақат сўзлаш, балки тинглаш одоби ҳақида ҳам фикр юритилади. Сўрамоқ осон иш, жавоб бермоқ-мушкул. Бироқ сўзлашдан кўра эшитмоқ афзал. Жаҳонда кўпни кўриб, кўпни синаган донишмандлар оз сўзлаб, кўп тинглашни маслаҳат беришганлигини таъкидлайди.

Ушбу пандномаларда рост сўзнинг хосияти, воизнинг сийрати ва сурати масалаларига тўхталиб ўтилади ва нутқни таъсирчан, равон, жозибали, бўлиши-тил одоби масалалари турли ҳаётий ҳикоялар ва тимсоллар мисолида таҳлил этилади ва хулосалар чиқарилади.

Киши кўрки сўзу бу сўз бепоён.

Э тил, макта эзгу кишини ҳар он!

Масал бор туркчада, бунга қиёслаб.

Ўшани дейин мен сўзимга мослаб.

Уқув кўрки сузу бу тил кўрки сўз.

Киши кўрки юзу бу юз кўрки кўз.¹⁰

⁸ Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу билиг. Тошкент: Юлдузча, 1990, 32-бет.

⁹ Ўша манба, 94 бет

¹⁰ Юсуф Хос Хожиб. Қутадғу билиг. Тошкент: Юлдузча, 1990, 16-бет.

Яъни мутафаккир фикрича киши сўзини тил билан сўзлайди. Сўзлари яхши бўлса, унинг юзи сув олади, яъни обрў қозонади, эътибор топади.

Юсуф Хос Ҳожиб асарида нотиклик ахлоқ шаклида, ахлоқ билан чамбарчас ривожланган бўлиб, шахс маънавий қиёфасининг муҳим таркибий қисми сифатида баҳоланган. Ушбу пандномаларда сўзни эшит, аммо дарров ишона қолмагин, сабрли ва тўғри сўз бўл деб таъкидланади.

Тилингдан чиқарма бу ёлғон сўзинг,

Бу ёлғон туфайли қорадир юзинг¹¹

Аллома сўзни олтинга тенглайди, ҳар бир оғиздан чиқаётган сўздан бохабар бўлишни айтади.

Сўзни сўзламасанг соф олтин сана,

Тилдан чиқса мисга тенгдир росмана¹²

Ҳар бир киши муомала, тил қонун-қоидаларига, тил одобига, тилнинг нозик томонларига эътибор қаратиши лозим. Юсуф Хос Ҳожиб қаламига мансуб «Қутадғу билиг» асари ўша даврда вужудга келган қомусий асарлар силсиласидан муҳим ўрин олган. «Қутадғу билиг» нинг ўзагини соф туркий анъаналар, қадим миллий маданиятга бевосита дахлдор бўлган қадриятлар ташкил этади.

Юсуф Хос Ҳожиб “Қутадғу билиг”да инсонда тил туйғуси тарбияси тугал бўлиши, у алоқа воситасигина эмас суҳбатдошига таъсир этиш, унда эзгу ниятларни юзага келтириш воситаси эканлигини таъкидлайди.

ХУЛОСА

Умуман олганда, асарда тил билим ва заковат калити сифатида таърифланади, шунинг учун у фақат эзгу кишилар, эзгу ишларни баён қилиш керак.

Кишининг кўрки сўздир, сўз эса талайдир,

Кел эй тилим эзгу сўзли киши (лар) мадҳини қил¹³ дейди аллома.

Тил кишини, сўз кишини кадр-қимматини оширади, улуғликка олиб боради шу билан бирга ўйламай айтилган сўз уни қадрини ҳам туширади. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”идаги сўз ва тил одоби хусусидаги фикр мулоҳазалар бугун ҳам аҳамиятлидир.

Биринчидан, маиший ҳаётда муомала жараёнида, касбий фаолиятда ҳам ҳар бир сўзни ўйлаб гапириш, ўзгани тинглай билиш ижтимоий муносабатлар

¹¹ Ўша манба 36 бет

¹² Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. Тошкент: Юлдузча, 1990, 44 бет

¹³ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. Тошкент. 1971. ФАН нашриёти. 1990, 1016бет

самарадорлигини таъминлайди. Зеро, тил инсон онгли фаолияти ва тафаккурининг бир элементиدير, у маълумотлар тўпловчи, жамловчи, биринчи борликни акс эттирувчи бир бутун системадан иборат бўлиш билан бирга, ҳам интеллектуал ҳам руҳий-маънавий олам яралишида иштирок этади.

Иккинчидан, тил нафақат фикрни ифодалаш ёки фикр алмашиш воситаси, балки ижтимоий онгда фикрларни шакллантириш ва мустаҳкамлаш воситаси ҳам ҳисобланади. У жамият аъзоларининг ўзаро алоқасини амалга оширади, инсоннинг моддий ва маънавий турмушида рўй берадиган барча воқеа ҳодисалар ҳақидаги билимларни жамлайди ва улардан хабардор қилади. Ҳожиб ўз асарида тилни эзгу амал, эзгу ният ифодачиси, ахлоқий онгдан ахлоқий ҳатти ҳаракатга ундовчи восита бўлишини таъкидлайди.

Учинчидан, тил халқнинг маданияти, урф-одати, унинг турмуш тарзи, тарихи, олам барқарорлигининг асоси, шу нуқтаи назардан “Қутадғу билиг”даги тилга оид фикр-мулоҳазалар аҳамиятини йўқотмайди.

REFERENCES

1. Бартольд В.В. Бограхан, упомянуты в «Қутадғу билиг». Соч., т У. М., Наука, 1968, с 420.
2. Валитова А.А. К вопросу о фольклорных мотивах в поэме «Қутадғу билиг». Сов. Восток. М.: 1958, № 5, с. 88-102;
3. Фитрат. Қутадғу билиг. - Абдурауф Фитрат Танланган асарлар. 11 жилд. Илмий асарлар. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. - Т.: Маънавият, 2000
4. Каримов Қ Илк бадиий дoston. - Т.. Фан, 1976.
5. Отахўжаев, А, Қ.Содиқов. Қадимги ёзма ёдгорликлар. - Тошкент, Ёзувчи, 2000. - 230 бет;
6. Боқижон Тўхлиев. Юсуф Хос Ҳожиб ва туркий халклар фолькори. Баёз” нашриёти . Тошкент – 2013.Б.5
7. Амребаева, Ж.Т. Мир ценностей в «Қутадғу билиг» («Благодатное знание») Юсуфа Бала-сагуни дисс. на соискание степени канд. философских наук. – Алматы:[б.и.], 2001
8. Ахметова А.К. Педагогические взгляды Юсуфа Хас Хаджиба Баласагунского (по поэме "Қутадғу билиг"): Автореф.. канд. пед. наук. - Т, 1990. - 17

-
9. И.Фомкин. Поэтическая картина мира Юсуф Баласагуни
[.https://cyberleninka.ru/article/n/poeticheskaya-kartina-mira-yusufa-balasaguni-k-950-letiyu-poemy-kutadgu-bilig/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/poeticheskaya-kartina-mira-yusufa-balasaguni-k-950-letiyu-poemy-kutadgu-bilig/viewer)
10. Д.А.Брусиловский .Юсуф Баласагунский как качественно новый этап межкультурного и межрелигиозного сотрудничества в тюркоязычном мире.Международный научный журнал. Символ науки. 2016 №3 С.92-95